

ALEXANDRU PHILIPPIDE AND THE TYPOLOGY OF RHETORIC FIGURES

Gabriela Crăciun (Buican)

University of Pitești

Abstract: The study focuses on classifying the rhetoric figures that appear in Alexandru Philippide's poetry. The figures are defined, placed in a time context and eventually exemplified. Each rhetoric figure is shaped according to the poet's thoughts and beliefs. The rhetoric figures are a mark of the poet's style.

Keywords: Alexandru Philippide, tropi, estetică, stil, limbaj.

Figurile retorice au apărut din necesități lingvistice și s-au înălțat din preferințe estetice. În spațiul poetic, tropii dau emoție cuvintelor, transportându-le în dimensiuni surprinzătoare de neobișnuite.

Figurile de stil apelează zona sensibilă a receptării și, în același timp atestă stilul și unicitatea poetului. „Figurile sunt feluri de a vorbi deosebite de celelalte printr-o modificare anumită care face din fiecare specie deosebită și care le face să fie ori mai vioaie, ori mai înălțătoare, ori mai plăcute decât vorbirea care exprimă aceleași idei dar fără nici o modificare deosebită”¹.

Tropii sunt rezultatele unui proces de răsturnare a semnificației unei vocabule. Sensul de bază, cunoscut în universul curent, este sensul propriu, denotativ. Tropii aduc cuvântului semnificații din universul figurat. Prin intermediul acestui procedeu, figurile de stil largesc aria lingvistică: „tropii îmbogățesc limba: înmulțind întrebuintările unui aceluiași cuvânt, ei dau unui cuvânt o semnificație nouă, fie că este unit cu alte cuvinte cărora, adesea, nu li se poate alătura în sensul lui propriu, fie că este folosit prin extensie și prin asemănare, acolo unde termenii lipsesc dintr-o limbă”².

Figurile retorice au fost clasificate de Grupul μ în patru categorii: metaplasme, metataxe, metasememe și metalogisme.

1. Metaplasmele. Aceste figuri se raportează la sensul figurat canalizat la nivelul sunetului: „Acest domeniu e cel al figurilor care acționează asupra aspectului sonor sau grafic al cuvântului și al unităților inferioare cuvântului”³.

Metaplasmele sunt și ele clasificate în funcție de patru operații majore: operații prin suprimare, adjoncție, suprimare-adjoncție și permutare. Prin suprimare se obțin: afereza, apocopa, sincopa, sinereza și deleațiunea. Philippide uzitează de toate aceste metaplasme.

¹ Du Marsais, *Despre tropi*, Editura Univers, București, 1981, p. 39.

² Ibidem, p. 49.

³ Grupul μ , *Retorică generală*, Editura Univers, București, 1974, p. 41.

Afereza constă în căderea unui sunet sau mai multor sunete la începutul unui cuvânt: *Și-un clopot iarăși a-nceput să sune* (I, 21); *Și-nspăimîntat m-am ridicat din mine* (I, 80); *Cînd vremea-ncetinită și-ntinde apa grea* (I, 159); *De-mbrăcămîntea-i demodată* (I, 180) etc.

Apocopa este o figură de sunet ce presupune căderea unuia sau a mai multor sunete la sfârșitul cuvântului: *Ți-e sufletul – cum se frămînt-un vînt; Te-alungi pe tine singur c-un cuvînt* (I, 22);

Sinereza constă în fuziunea într-un diftong ascendent a două vocale învecinate prin transformarea primei vocale într-o semi-vocală: *Printr-însa năvălește-un vis* (I, 12); *Și-n mine plînge-un cîntec fără grai* (I, 19); *Și am albastre-aripi de vînt* (I, 29); *Din turnul ei de-azur scînteietor* (I, 30); *Le-aud cum cad, fărîmă cu fărîmă* (I, 80); *Ascunse-n cuib de clopote de-aramă* (I, 82); *Și-acesta-i cel mai proaspăt Prometeu* (I, 130);

Sincopa presupune căderea unei vocale în interiorul cuvântului: *Văzduhul tot tu fă-l să intre-n noi! De tine pînă-n creștet să fim plini;/ Polenul tău să ne preschimbe-n crini* (I, 4); *În seara asta ce-mi mai spui tu, Vis:* (I, 8); *Melodios s-așterne pe covor* (I, 9); *Iar cînd pierir-aceste ciudățenii* (I, 254) etc.

La nivel poetic, afereza, sinereza, apocopa și sincopa conferă muzicalitate versurilor, asigurând încadrarea în ritm și rimă. Este un artificiu prin care versul se scurtează cu o silabă.

Deleațiunea, „marcată în frază printr-o anumită inflexiune melodică, reprezentată tipografic în mod convențional prin trei puncte de suspensie”⁴ este prezentă și ea la Philippide: *Tăcere... Ochii zilei s-au închis...; Pe ochii mei simt degetele serii.../ Vorbește-mi, dar încet... încet și mult...* (I, 8); *...Și-acum – oglinzi adînci!* (I, 28); *...Fusesse drumul lung și obosisem* (I, 126).

Deleațiunea facilitează empatia din partea receptării. Ea survine fie ca o invitație la meditare, la cugetare, fie ca o revenire la planul real.

După criteriul adjonției întâlnim: proteza, epenteza, rima, aliterația, asonanța și paronomaza. Dintre acestea, aliterația și asonanța se regăsesc cu frecvență ridicată la poetul ieșean.

Aliterația constă în repetarea unor consoane ori a unor grupuri de sunete în cadrul unor cuvinte consecutive. Iată câteva exemple: *Răcnesc trompetele tembele; Rănite vechi violoncele* (I, 152); *Cînd clopotele-n tropot de copite/ Îndeamnă sufletele toropite* (I, 72); *Un vînat vînt de spaimă mă-mpreșoară* (I, 88); *Cu fire de-aur smulse solarelor sisteme* (I, 105); *Pe-o piață pardosită cu porfir* (I, 248); *Prin vămile văzduhului cu voi* (I, 257); *În bătălia rimelor rebele* (I, 175) ș.a.

Asonanța presupune același procedeu ca și aliterația, însă ceea ce se repetă nu este o consoană, ci o vocală: „repetiția vocalei accentuate în două sau mai multe cuvinte, mai ales în vers”⁵. Relevante sunt exemplele ce urmează: *În hohote sonore văzduhul se destramă* (I, 72); *De-ateniană armonie* (I, 235); *Într-un tărîm de stînci de aur* (I, 91); *Și iată, vîntul și-a făcut din horn/ Un corn* (I, 90) ș.a. Repetiția vocalei o, apărută ca un mesager apocaliptic, pregătește receptarea pentru dezlănțuirea haosului.

⁴ Grupul μ, Ibidem, p. 73.

⁵ Gh. N. Dragomirescu, *Dicționarul figurilor de stil*, București, Editura Științifică, 1995, p. 104.

Prin operația de suprimare-adjoncție se obțin: limbajul infantil, substituirea de afixe și calamburul, în timp ce permutarea scoate la iveală alte figure retorice precum: anagrama, palindromul, metateza.

2. Metataxele. Aceste figuri retorice operează la nivelul sintaxei. „Din punct de vedere retoric ca și din punct de vedere gramatical, ordinea cuvintelor reprezintă aspectul capital al sintaxei. Un poet ca Mallarmé, care dereglează fraza obișnuită ca să o rescrie apoi în nenumărate feluri ne dă o idee exactă despre posibilitățile nelimitate de variație”⁶.

Din categoria metataxelor fac parte: craza sau sinereza, elipsa, zeugma, asindentonul și parataxa (obținute prin suprimare); incidenta, concatenarea, explețiția, enumerarea, reluarea, simetria, metrica și armonia (obținute prin adjoncție); silepsa, anacolutul și chiasmul (prin suprimare-adjoncție); tmeza, hiperbatul, inversiunea.

Dintre figurile de construcție mai sus prezentate, Philippide utilizează destul de des *elipsa*. Această figură presupune omiterea unuia sau a mai multor elemente, fără ca înțelesul să fie corupt: *Pe crengi [sunt], aceleași cuiburi vechi de ciori* (I, 22); *Și soarele e mort – demult [a murit]* (I, 24); [Fiind] *Sătul de-avîntul van, de visul mic, / Îmi voi ciopli statuie din Nimic* (I, 81); *Și totuși parc-aș fi fost eu, nu ei [au fost]* (I, 243) etc.

Cu totul surprinzătoare este utilizarea *incidentei* sau *parantezei* în poezie. Philippide recurge la paranteză de nenumărate ori, aceasta fiind o marcă a reflexiei, a meditației, a vorbirii cu sinele. Este gândul ce însoțește ideea, căci gândul întotdeauna este mai complex și mai ambiguu decât produsul său oral: *Trecu – de când! – și ultimul drumeț! / (A mai rămas vreo urmă prin noroi?)* (I, 48); *Și sufletul nebunilor nu moare / (Povestea spune!)* (I, 57); *Dac-aș fi vrut (pe vremea cînd visam)* (I, 108); *(Iar toate acestea le expune clar / Der letzte Mensch de Max Picard)* (I, 130) etc.

O altă figură de construcție pe care poetul ieșean o folosește este *enumerarea* (înșiruirea a mai multor elemente aflate în relație de coordonare). Mihaela Mancaș distinge trei subclase ale enumerării, respectiv: „enumerarea *propriu-zisă* (cu varianta sa – *epitetul multiplu*) [...], enumerarea *în gradație*, ascendentă (*climax*) sau descendentă (*anticlimax*)”⁷.

Philippide introduce în poezia sa enumerarea *propriu-zisă*, figură cu ajutorul căreia poezia capătă un ton descriptiv: *Știi pe de rost și crengi și vînt și ciori* (I, 21); – *Căni pline; focuri roșii; chiot; noapte –; Dezmiardă-n drum parfum de piersici coapte, / Harbuji buzați, gutui, bronzate pere* (I, 41); *De lemn, de marmură, de lut, de fier* (I, 203); *De rampe, de platforme și de praguri* (I, 204); [...] – *și-am pornit / Senin, puternic, mândru, pe mările astrale* (I, 217); *Cu lanuri, pajiști și cirezi* (I, 233); *Pe lîngă ziduri de palate moarte, / Prin piețe, pe sub pörtice, pe-alei; Cupole, turnuri, pörtice, palate* (I, 248) etc.

Enumerarea ia și forma *epitetului multiplu* atunci când elementele sale sunt reprezentate de adjective: *Bostani cu pîntec cobză, blînzi, lucii, / Cu coada sfîrlă verde, dorm prin iarbă;* (I, 42); *Rotund și gras, molatec și bunduc, / Făptura lui gălbuie-n timp se pierde* (I, 122); *Dar holota trecea pe lîngă ele / Nepăsătoare, turbure, informă* (I, 248); *Întortocheat, subțire, mlădios / [...] / În salturi ca un cangur, și sprinten și vînjos, / Un semn de întrebare aleargă pe cîmpie* (I, 271) ș.a.

⁶ Grupul μ, Ibidem, p. 98.

⁷ Mihaela Mancaș, *Limbajul artistic românesc în secolul XX*, Editura Științifică, București, 1991, p. 92.

Climax-ul sau gradația ascendentă prezintă elementele enumerației într-un crescendo semantic, „avînd în general valoare retorică și creînd uneori o surpriză în text”⁸. Philippide dă naștere unor enumerări inedite, cu totul și cu totul autentice. Efectul este unul de cufundare graduală în misterul poeziei: *În elegii cu meșteșug subtil/ Cîntai femeia, stelele și zeii* (I, 240).

Anticlimax-ul sau gradația descendentă este procesul invers prin care se realizează enumerarea, efectele sale în poezie fiind următoarele: „retorismul este înlăturat, rămîne doar valoarea de acumulare și de slăbire a ritmului, reducerea perspectivei descriptive de la general la particular”⁹. Iată un exemplu de anti-climax la Philippide: *Religii, zei, apostoli, mucenici,/ Credințe mici* (I, 98). Enumerarea are loc în sens descendent, de la general la concret, de la superior la inferior.

Reluarea sau repetiția este o figură retorică sintactică prin care se reia un cuvînt sau un grup de cuvinte cu scopul de a accentua o idee, de a-i sublinia importanța. Repetiția cunoaște următoarele forme: repetiția propriu-zisă, repetiția sinonimică, repetiția antonimică.

Repetiția propriu-zisă presupune reluarea unuia sau a mai multor cuvinte pentru a pune emfază pe idea cuprinsă de acesta/ acestea: *Din țîrîit subțire de țînțar/ Voi făuri fiori ca niște fire,/ Din țîrîit subțire*; (I, 16); - *Și, uite, cel din urmă corb s-a dus/ Pe ghețuri verzi de la apus,/ - Spre miazănoapte cel din urmă corb* (I, 38); *Da, urlă, urlă, fiară!* (I, 96); *Și caut iar și caut iar, și știi* (I, 119).

Repetiția sinonimică constă în reluarea semantismului unui termen în vederea accentuării acestuia din urmă. Reluarea se realizează de această dată prin procedeul sinonimiei: *De unde să le mai adun acum, / În drum pierdute, pe vecie duse?* (I, 263). Adjectivul „pierdute” este reluat prin sinonimul său contextual „duse”.

Repetiția antonimică presupune reluarea semantismului inversat al unui termen prin stabilirea unui raport de antonimie: *Așa că ieri e mîne/ Și clipele se-ncurcă desprinse din șirag* (I, 297).

O formă derivată din repetiție este *paralelismul sintactic* ce are un efect organizatoric mai puternic decât repetiția însăși: „Structurile paralele, caracterizate prin simetrie pozițională combinată cu rigoare numerică, reprezintă în principiu factori de organizare a textului poetic cu mai mare eficiență decât oricare dintre formele repetiției sau ale enumerării”¹⁰.

Philippide include paralelismul sintactic în paleta sa de figuri retorice, însă îl folosește mai rar, dat fiind faptul că în poezia interbelică paralelismul nu mai constituie o noutate. La Philippide, paralelismul e alcătuit, de regulă, din doi termeni: *Te-alungi pe tine singur c-un cuvînt./ Te cauți mult – și nu te mai ajungi*. (I, 22); *Cu coama de-apusuri roșii în vînt,/ Cu dinții ca niște pumnale de-argint* (I, 91); *Cîntau doi muzicanți, trombon, vioară,/ Cîntau uitați acolo de cu seară* (I, 211); *Cînd cerul și țărîna făcură nuntă mare,/ Cu haosul și vîntul musafiri,/ Cînd timpul pe-ndelete dădea cu desfătare* (I, 301).

Paralelismul sintactic poate să fie compus și din trei termeni paraleli, ca în exemplul următor: *Să mă îndrept spre țarmuri fabuloase,/ Să-nconjur Libia la miazăzi/ Și dac-un vînt prielnic mă va călăuzi,/ Să urc din nou spre miazănoapte-n sus/ Și să ajung la poarta extremului opus* (I, 291) sau din mai mulți termeni: *Aice nu-i nici capăt, nu-i nici drum!/ Nici scop, nici griji – dar nici nădejde nu-i!* (I, 78); *Să-mi caut altă omenire-n loc;/ Să-i dau și ei mistuitorul*

⁸ Ibidem, p. 98.

⁹ Ibidem, p. 99.

¹⁰ Mihaela Mancaș, Ibidem, p. 99.

foc;/ Și ferecat de-o nouă-nlănțuire/ S-aștept să se mai năruie un cer,/ Să mă mai latre încă-o omenire./ Și-așa din izgonire-n izgonire,/ Să-mi port prin Haos rîsul meu stingher (I, 99).

Prin operația de suprimare-adjoncție se obține *chiasmul* care reprezintă „o simetrie amplificată de faptul că, odată cu inversarea termenilor paralelismului (doi dintre ei, sau toți patru), se inversează – în formele *chiasmului* complet (sau complicat) – și funcțiile lor gramaticale (x...y/ y¹... x¹)”¹¹.

Întâlnim și la Philippide exemple de *chiasm*, așa cum observăm în versurile următoare: „*Ciudată fire pămînteană, care/ Cu mărginită minte e menită/ Să cugete mereu nemărginirea!* (I, 164). *Chiasmul* creează, în plan simbolic, un sistem ciclic în care se rotesc toate întâmplările din viață. El ia uneori chipul unui mecanism de tip karma. La nivel prozodic, *chiasmul* este un artificiu prin care se păstrează ritmul poetic și totodată muzicalitatea versurilor.

Prin permutare, se obține *inversiunea*, un procedeu stilistic ce presupune alterarea topicii în vederea reliefării profundității unei idei, a unei calități ori a unei acțiuni. *Inversiunea* este o armă poetică de sensibilizare a receptării. Prin acest procedeu, limba română se apropie de limba engleză, unde adjectivul și uneori adverbul se regăsesc înaintea substantivului pe care îl determină. *Inversiunea* apare astfel ca produs al unui transfer lingvistic, al unui împrumut gramatical neologic. Philippide face apel, în mod recurent, la *inversiune*, după cum se poate vedea în stanțele ce urmează: *În suflet dezmierdări de gheață-mi pune,/ De visul rău mă vindecă deplin* (I, 18); *În care e un vechi amurg pe Rin* (I, 20); *În voi statui de stăfii se ascund* (I, 27); *Aprinse-n vînat crunt de poamă coarnă* (I, 41); *Prin ierburi mari adoarme vîntul mare* (I, 57); *Tu zbori și niciodată pe pămînt/ Nu te scobori, fugarnic vînt* (I, 64); *Găsi-voi oare-un drum pe aceste dealuri* (I, 253) etc.

Dintre figurile de gândire (metalogisme), Philippide folosește cel mai mult antiteza și hiperbola, iar dintre *metasememe*, recurge la *metonimie*, *metaforă*, *epitet*, *personificare* și *comparația*.

Stabilirea unei tipologii a figurilor retorice uzitate în poezie, precum și măsurarea frecvenței acestora sunt căi de revelare a stilului poetului, dar și a epocii literare sub egida căreia se află.

Bibliografie:

- Du Marsais, *Despre tropi*, Editura Univers, București, 1981.
 Gh. N. Dragomirescu, *Dicționarul figurilor de stil*, București, Editura Științifică, 1995.
 Gibescu, George, *Alexandru Philippide*, Editura Albatros, București, 1985.
 Grupul μ, *Retorică generală*, Editura Univers, București, 1974
 Mancaș, Mihaela, *Limbajul artistic românesc în secolul XX*, Editura Științifică, București, 1991.
 Munteanu, Ștefan, *Stil și expresivitate poetică*, Editura Științifică, București, 1972.
 Philippide, Alexandru, *Scrieri*, vol I, Editura Minerva, București, 1976.
 Vianu, Tudor, *Studii de stilistică*, Editura didactică și pedagogică, București, 1968.

¹¹ Ibidem, p. 110.